

Szende Pál: Nemzeti jog és demokratikus fejlődés

II. A magyar és az európai jogfejlődés tanulságai

z Országbírói Értekezlet munkásságának elemzése azzal az elvi jelentőségű tanulsággal szolgál, hogy az uralmon levő osztály jogalkotó hatalmát mindig saját érdekeinek előmozdítására használja fel, de ezt nyíltan be nem vallja, hanem úgy tünteti fel eljárását, mintha magasabb és általánosabb szempontok vezetnék. A történelmi hagyományok tisztelete és a nemzeti szellem ápolása volt az Értekezlet tárgyalásainak vezérmotívuma, s ezekre esküszik a konzervatív jogászság is. Értekezésünk második részében ezt a kérdést óhajtanánk úgy a magyar, mint az európai jogfejlődés során megvizsgálni.

I.

A történelem tanúsága szerint minden társadalomban feltalálható az elnyomók és elnyomottak, a hódítók és rabszolgák, a kiváltságosak és jogfosztottak osztálya. Mennél inkább közeledünk a történelmi korszakhoz, annál jobban kiélesül az osztálydifferenciáció, mely nemcsak a kiváltságosakat állítja szembe az elnyomottakkal, hanem az uralkodó osztályt is csoportokra bontja, mint azt teljes kifejlődésre jutva, napjainkban látjuk. Az uralmon levő osztály vagy csoport hatalmát mindig a saját javára igyekszik kihasználni, mert máskülönben saját létét tenné kockára, az önfentartás ösztöne (*the need for self defence*) pedig az osztályoknál époló erős, mint az egyesnél.* „Egész osztályok mindig kérlelhetetlenek, s kegyetlenül vonják le a következtetéseket abból, amit saját érdeküknek tartanak.”** A jogrendszer alapvető intézményeiben változás csak akkor áll be, ha a hatalomból kizárt osztályok véres vagy vérnélküli forradalom útján befolyáshoz jutnak. Amíg

* Herbert Spencer: *The Study of Sociology*. Second edition 1874. 242. p.

Franciaországban a forradalom halomra nem döntötte az *ancien régime* összes intézményeit, a nemesség és a meggazdagodott polgárság ragaszkodott összes előjogaihoz* és nem akart reformról hallani. Angliában a XIX. század elején a gentry és a nagyburzsoázia szövetsége megmervítette a törvényhozás működését és siket volt minden reform iránt.** Magyarországon is 1848-ig a nemesség csak a saját kiváltságainak növelésére törekedett, mert ellenkező esetben elvesz „a haza, a szabadság, az alkotmány”. Mikor az osztályviszonyokban eltolódás áll be, mikor jelentőséghez jutnak oly rétegek is, melyek addig a jogalkotásba bele nem szólhattak, megváltozik a jogrendszer, mert ezek első feladatuknak tekintik, hogy kivívott jogaikat minél pontosabb törvényekben fixírozzák.*** 1789 után Franciaországban az újonnan hatalomhoz jutott rétegek teljesen összetörték a múlt intézményeit s oly jogrendszert létesítettek, mely megfelelt a kispolgárság és kisparasztság igényeinek. S minthogy ezen elemek döntő befolyásukat mai napig fentartották, Franciaország jogrendszere — minden forradalom és konvulzió dacára is — változatlanul azon alapokon áll, mint száz évvel azelőtt. Az angol ipar fejlődése folytán előtérbe jutott polgárság és munkásság nyomásának eredménye volt az 1832 évi *Reform Act*, s a törvényhozásba újonnan bekerült elemek megváltoztatták Anglia politikai és jogrendszerét.† A német nagyszabású szociálpolitika egybeesik a szociáldemokrácia fenyegető előnyomulásával, az osztrák *Fünfguldenzensus* a városi kispolgárság érdekeit tette a *Reichsrat* működésének egyik főtengelyévé, az újabb demokratikus irányzat, a *Soziale Versicherung* terve épenúgy, mint az angol *Old Age Pension*, a munkásság politikai befolyásának eredménye. Magyarországon 1848 óta az új társadalmi rétegek befolyása még mindig igen csekély, ezért törvényhozásunk még most is elsősorban a volt földesurak érdekeit védi. 1867—1900 között a nagybirtok politikai és üzleti szövetségben állt a *haute finance*-al, innen a korszak törvényeinek kereskedelembarát irányzata. 1899 óta a nagybirtok végleg túlsúlyra jutott, s azóta törvényeink kizárólag az ő érdekeit istápolják.

* Maxime Kovalevsky: *La France économique et sociale à la veille de la révolution*. 1909. 99—119. és passim.

** A. V. Dicey: *Leçons sur les rapports entre le droit et l'opinion Pubhque en Angleterre, au cours du dix-neuvième siècle*. Francia kiadás 1907. 58—59. pp.

*** Henry Sumner Maine: *Ancient Law. Its connection with the early history of society and its relations to modern ideas*. IV. kiadás 1870. 14-20. pp. kimutatja ezt a régi társadalmakra és törvénykönyvekre.

† M. Ostrogorski: *La démocratie et l'organisation des partis politiques*.

Megfordítva a fentebbi tételt, ha valamely ország jogrendszerét bizonyos időpontban megvizsgáljuk, úgy abból nagy vonásokban megállapíthatjuk, minő volt annak az országnak az osztálytagozódása és melyik osztály volt uralmon. Az 1800 évi angol *Combination Act* és az 1819 évi *Six Act* alapján, valamint a magyar 1898: II. t.-c. (a mezőgazdasági munkásokról) szövegéből meg lehet állapítani, hogy e törvények egy uralmát féltő, kegyetlen földbirtokos osztálynak alkotásai. Aki összehasonlítja az angol és francia ingatlan jogot, az rögtön látja, hogy a politikai hatalom Angliában a földbirtokosok körén belül a nagybirtokosok, Franciaországban a kisparasztság kezében van. Az angol büntetőjog XVIII. századbeli története tanúskodik a kereskedő osztály növekvő befolyásáról.* Magyarországon 1906—1909-iki korszak törvényei a nagybirtok bélyegét viselik magukon és némelyik közülök oly leplezetlen, hogy pl. az 1907 évi XLVII. t.-c. (bortörvény) szövegéből nem szakértők is azonnal megállapíthatják, hogy az a tokaj-hegyaljai előkelő szőlőbirtokosok érdekében hozott.

Ezzel szemben konzervatív oldalról jobb ügyhöz méltó buzgósággal hirdetik, hogy a törvények mindig az összesség, a nemzet érdekében és javára hozatnak. Különösen Magyarországon vált szokássá az az állítás, hogy a nemesség a maga kiváltságait mindig az összesség, a nemzeti eszme érdekében használta fel. A jobbágyság fentartása, a szabad költözködés elvonása, a jobbágyság és polgárság kizárása a politikai jogokból, a nemesi adómentesség persze szintén az összesség érdekében történt! Igaz, hogy van a *Corpus Juris*-ban néhány törvény, mely javítani akar a jobbágyság helyzetén. Eltekintve attól, hogy ezek királyi parancsszóra kerültek oda és a vármegyék soha azokat végre nem hajtották, kétségtelen, hogy azok a nép túlnyomó többségének igen csekély előnyöket biztosítottak. Az 1907 évi cselédtörvényt Darányi a szeretet törvényének nevezte, a mezőgazdasági cselédek derestörvénynek hívják. Az 1909 évi adótörvények indoklásuk szerint az adóztatás arányosságát és igazságosságát akarták megvalósítani, ellenben a kereskedők és iparosok egyhangúlag arról panaszkodtak, hogy őket egyenlőtlenül sújtják, a nagybirtokosoknak pedig aránytalanul kedveznek. Pillanatnyi befolyások hatása alatt jöhetnek létre oly törvények, melyek nem felelnek meg az osztályközi erőviszonyoknak s az uralmon levő osztály jogait szűkítik. De ha ezek a rendkívüli viszonyok elmúlnak, az ily törvényeket egyszerűen nem hajtják végre. Így maradtak papíron a régiebb időkben a jobbágyvédő törvények, újabban a nemzetiségi törvény.

A jogrendszer tehát mindig és mindenütt az uralmon levő osztály érdekeit biztosítja s a jogrendszer szellemében az osztályérdek nyilvánul meg. Nem kivétel az általános szabály alól a magyar jog sem. A magyar nemzeti jogalkotó géniusz oly földöntúli és érzékfeletti lény, mely pártfogolja a nagybirtokosokat, gondoskodik az állami hivatalok szaporításáról, hideg lenézésel kezeli az ipari és kereskedelmi polgárságot, félrevezeti a parasztságot és félve gyűlöli a munkásosztályt.

II.

Annak folytán, hogy a jogrendszer csak az uralmon levő osztály szükségleteinek felel meg, midőn az osztályviszonyokban eltolódás áll be és oly rétegek jutnak jelentőséghez, amelyek addig történelem nélküli* (*geschichtenlos*) osztályok voltak, a tényleges állapotok és a jogrendszer ellentétbe jutnak, vagy a marxizmus nyelvén szólva, inkongruencia áll be a gazdasági szervezet és a jogi *Überbau* között. Ilyenkor az új rétegek a régi intézmények megszüntetését vagy reformálását követelik. Nem oktalan gyűlölet és rombolási vágy vezeti őket ebben kívánságban, viszont nem eszmei lendület és önzetlen lelkesedés irányítja a kiváltságos elemeket akkor, midőn a régi intézményeket minden áron fenn akarják tartani. 1830-ban — mondja Dicey — a földbirtokosok a parlamenti reform ellen voltak, a gyárosok pedig mellette. Nem lehet feltenni, hogy egyik fél kevésbé hazafias lett volna a másikkal, de a gyárosoknak kedvezett a reform, a földbirtokosoknak nem.** Az új társadalmi rétegeknél a régi intézmények iránti ellenszenv hasznosságai megfontolásokon alapszik. Minden ily intézmény az ő emelkedésüket akadályozza, érdekeiket sérti, mert ezek oly időben keletkeztek, mikor még velök nem kellett számolni, sőt a legtöbb jogszabály kifejezetten ellenük irányult. Elvi álláspontjuk lesz tehát a múlt intézmények teljes vagy lehető eltörlése. De harcolnak még oly intézmények ellen is, melyektől már nincs mit tartaniok, sőt hirdetni fogják, hogy minden hagyomány és régi intézmény káros. És erre nagyon fontos okuk van. Az osztályuralom fentartását a tényleges kényszernél sokkal Jobban biztosítja az a történelem minden korszakában kimutatható tény, hogy a kiváltságosak szövetségben a mindenkori egyházzal, az iskola, tudomány és újabban a sajtó segítségével mesterségesen belenevelik a köz-

* Otto Bauer: *Sozialdemokratie und Nationalität* c. munkájában ezt a kifejezést oly nemzetiségek megjelölésére használja, melyek a történelem bizonyos korszakában egy másik nemzetiségből kikerült uralkodó osztály hatalma alatt állottak.

lélekbe a múlt hagyományok tiszteletét, a „régii jó idők” sóhajtva visszaz-kívánását. A múlt idők kiváltságosainak erényeit emberfelettivé nagyítják, fogvatkozásait elhallgatják, a múlt intézményeit tökéleteseknek, csodálatosoknak, javításra nem szorulóknak tüntetik fel, azt hirdetik, hogy a hagyományok tisztelete és kritika nélküli imádata a legfontosabb hazafiúi kötelesség s a megváltoztatásukra irányuló kísérletek hazafiatlanok.* Wellington herceg angol miniszterelnök 15 hónappal a *Reform Act* elfogadása előtt még kijelentette, hogy reformról szó sem lehet, mert az angol alkotmány oly tökéletes, hogy az emberi ész nem is képes egyszerre oly kitűnő dolgot kitalálni.** A XVIII. századbeli angol uralkodó osztály híres jogásza Blackstone is a dicséretetek légióját szórja az angol alkotmányra (*wisely contrived, strongly raised, and highly finished****) oly túlzó módon, hogy kihívja Bentham erős kritikáját.† III. György király, aki állandóan autokrata hajlandóságokat árult el,†† az angol alkotmányt a legtökéletesebb emberi alkotásnak nevezte.††† Ezek a nyilatkozatok tökéletesen egyeznek a magyar konzervatívoknak 1848 előtt tett kijelentéseivel s épily dicsérettel halmozzák el az orosz államférfiak az autokráciát és a porosz konzervatívok a porosz alkotmányt.

Az új rétegek vezető elemei küzdelmök folyamán mindig tapasztalják, hogy az ilyen módon kifejlesztett mesterséges előítéletek, a múlt eszmei öröksége, a hagyományok súlya, a gondolkodás megszokottsága sokkal makacsabban állják útját minden törekvésöknek, mint a múlt intézmények belső tartalmi ereje. Ezért harcolnak olykor nemcsak a reájok káros, de a teljesen veszély nélküli intézmények ellen. Viszont az uralkodó osztály ragaszkodik a régi jogszabályokhoz, mert azok neki kedveznek, de ragaszkodik az idejét múlt intézményekhez is, mert azokhoz is odaköti a megszokás és érzi, hogy minden múlt intézmény eltörlése, a hagyományok tiszteletének megingása veszélyes precedens még meglevő előjogai szempontjából. A török vezérkar

* Pikler Gyula: *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* II. kiadás 13. p.

** Ch. Seignobos: *Politische Geschichte des modernen Europa* 1910. 32. p.

*** William Blackstone: *Commentaries on the Laws of England*. 16. kiadás 1825. IV. kt. 441—42 pp.

† Jeremy Bentham: *Works, published by John Bowring*. 1843. I. kt. *A Fragment on Governement* 277—283 pp. maró gúnnyal bizonyítja be, mennyire *all perfect* az angol alkotmány s azt mondja, ugyanezen módon be lehet bizonyítani, hogy az *all weak, all foolish and all knavish*.

†† Alpheus Todd: *A parlamenti kormányrendszer Angliában*, Dapsy László fordítása I. kt. 68—77 pp.

††† A V. Dicey: *Lectures introductory to the study of the Law of constitution*.

Szigetvár ostrománál a monda szerint lóra ültette Szolimán szultán holttetemét, nehogy a török hadseregben pánik törjön ki, az ostromlottak pedig új erőre kapjanak. Az európai, de különösen a magyar jogfejlődés telítve van ily lóra ültetett halott Szolimánokkal és látszatintézményekkel. Sőt ha a régi jogintézmények már reájok is ártalmasak kezdenek lenni, akkor sem vallják ezt be, hanem a teljesen új jogszabályokat mesterséges úton csempészik be a régi keretekbe és hirdetik a régi jog fentartását.* Angol írók sok mulatságos példát említenek,** mint fogta meg a kiváltságos osztályokat a régi jog mindenáron való fentartásának csapdája. Következésképpen ennek az állapotnak az is, hogy a jogszabályok elavultsága és komplikáltsága folytán magok az uralkodó osztály tagjai sem tudnak eligazodni a jogban*** s ki vannak szolgáltatva jogi tanácsadóknak, főleg ingatlan jogi kérdésekben. A magyar közjogban is a babonák és fikciók egész tömegével találkozunk, melyek azokat fogják meg, kik lehangosabban hirdetik.†

III.

A társadalmi és különösen a gazdasági fejlődés azonos fokán minden népnél hasonló intézmények állanak elő. E tétel igazolására az összehasonlító jogtudomány annyi adatot és bizonyítékot hordott össze, hogy annak bővebb kifejtése alól — már térszűke miatt is — felmentve érezzük magunkat. †† Nincs a magyar jogtörténetben sem oly lényeges intézmény, mely az európai jogfejlődés folyamán ki ne lenne mutatható. Ezt régebbi jogászaink is elismerték s oly komoly tudós, mint Hajnik Imre is hangoztatta.* Később a reakciós irány kerekedett felül s az uralkodó osztály egyre jobban kényszerült azt hirdetni, hogy a múlt alkotásai jobbak minden külföldi intézménynél, hogy ezen az alapon utasíthassa vissza az alkotmány sáncaiba 1848 után

* Maine: *Ancient Law*, 26 és 34. pp.

** Dicey: *Leçons*, 85—88 pp.

*** Frederic Pollock: *Essays in jurisprudence and ethics*. 1882. 63 p. Freerick Pollock—Schuster: *Das Recht des Grundbesitzes in England*. 4 p.

† Ezt láttuk különösen az utolsó kiegészítés tárgyalásánál, midőn a névleges önállóság elismerése fejében igen súlyos áldozatokat kellett hozni.

†† Az érdeklődők figyelmébe különösen ajánljuk: Richard Hildebrand: *Kecht und Sitte auf den verschiedenen Kulturstufen*. Grosse: *Formen der Familie und Formen der Wirtschaft* és Loria idézett művét.

††† Krajner Imre: *A magyar nemes jószág természete Verbőczy koráig tekintettel a külföldi jogokra*. 1843. különösen 5. és 115. pp. Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. 1845. I. rész, 80—85. pp.

* Hainik Imre: Egyetemes magyar jogtörténet. V. kiadás, 5. p.

bekerült új rétegeknek a haladottabb nyugat példájából merített reformkívánságait. Kitorölték az európai jogtörténetet az egyetemi tantárgyak sorából s helyébe tették a magyar jogtörténetet, mely még a magdeburgi üvegburát is felülmúlja ama csodálatos tulajdonságával, hogy belsejében levő légüres térben a jogi intézmények minden külső befolyástól menten fejlődtek. Pedig Magyarország minden más európai népnél jobban volt arra utalva, hogy befogadja a nyugoti intézményeket. A népvándorlás utolsó hullámaként akkor jutottak ide a magyarok, midőn a nyugaton már konszolidálódtak a gazdasági és jogi viszonyok. Ha tehát a nyugoti országokkal kapcsolatba akartak jutni, ha a népek versenyében fenn akartak maradni, a nyugoti haladottabb intézményeket kellett átvenniök. Géza fejedelemnek és Szent István királynak egyhangúlag érdemül rója fel a történetírás,* hogy népökkel a keresztséget felvétették s ezzel bekapcsolták a nyugot-európai kultúrközösségbe. A vallásváltásnál sokkal lényegesebb volt az az átalakulás, mely a jogi és politikai intézmények átvétele folytán következett be. Magyarország jogtörténete alig áll másból, mint a külföldi jogintézmények folytonos recipiálásából. A tulajdonrendszer s az ehhez fűződő vagyoni és örökjog azt az utat futotta be fejlődése közben, mely tipikus volt nemcsak Európában, hanem a többi világrészek társadalmában is.** A vezérek korában, midőn a termelés legfőbb módja az állattenyésztés volt, a földbirtok és legelő a nemzetség köztulajdona volt.*** Mikor azután a magyar nemzet állandóan megtelepedett és földművelésre tért át, Szent István törvényei német (frank) mintára az egyéni tulajdont tették szabállyá. A magántulajdonnal adva van a vagyonegyenlőtlenség s már az Árpádházi királyok alatt kifejlődik a nagybirtokos oligarchia és a jobbágyság, s a változás hűbéri elemeket hozott be a vagyonjogba. Ez az állapot fenmaradt 1848-ig, midőn a fejlődő kereskedelem és ipar igényei folytán és a kapitalizmus nyomása alatt a földbirtok kötöttségét a szabad forgalmú egyéni tulajdon váltja fel.

Szent István törvényeit a frank kapitulárékból majdnem szó szerint vette át.† Azon óriási befolyásnál fogva, melyet az egyház hazánkban gyakorolt, a kánonjog át és át szötte minden jogintéz-

* Pauler Gyula: *A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt.* II. kiad. I. kt. 16—18. pp. Acsády id. m. I. kt. 71. és köv. pp.

** Émile de Laveleye: *De la propriété et de ses formes primitives.* IV. kiadás, 1—6. pp.

*** Krajner id. m. 249. p.

† Karácson Imre: *A XI. és XII. századbeli zsinatok c. munkájában*

ményünket. Középkori egyházi iskoláinkban és egyetemeken a római jog volt egyik főtárgy, mely nagy befolyást gyakorolt az akkori jogász és törvényhozó nemzedék gondolkodására.* Szent-László, Kálmán, II. Endre törvényeiben világosan kimutatható a külföldi eredet. Werbőczy Hármaskönyvének beosztását, tételeinek nagy részét az Intitúciókból vette át, a francia és olasz jog behozatalára, valamint a római jog felhasználására ő maga is utal. A német hűbéri jog is reányomta bélyegét a magyar jogfejlődésre, 1526 után pedig az osztrák örökös tartományok joga itatta át intézményeinket. Az ősiség longobárd eredetű volt és a Németországból átvett városi jogok éreztették hatásukat az egész ország jogfejlődésére,** sőt a szláv behatás sem kicsinyelhető.*** Ebből látszik, hogy hazánkban is szokásos volt az az eljárás, melyet Maine Angliában konstatál, midőn rámutat arra, hogy Bracton III. Henrik korabeli angol jogtudós kortársaival oly munkát fogadtatott el angol jog gyanánt, melyet ő a *Corpus Juris*-ből plagizált oly időben, midőn a római jog tanítása Angliában el volt tiltva.†

Ha a külföldi eredet vagy hasonlatosság lerontja a jogrendszer nemzeti jellegét, úgy a magyar jog e jellegre igényt nem tarthat, épenúgy mint más nemzetek joga sem. A régi magyar jog azért sem érdemli meg a nemzeti jelzöt, mert csak a kiváltságosak szűk körének nyújtott előnyöket, az elnyomottak óriási tömegét pedig szellemi és gazdasági szolgaságban tartotta. Pedig elfogulatlan történetírók kimutatták, hogy a magyar fajt a maga tisztaságában a jobbgység tartotta fenn†† és nem a nemesség vagy a főnemesség, mely utóbbi lerakodó és átvonuló helye lett minden nemzetközi szerencsevadásznak, zsoldos martalócnak, birtokrablónak, kik az utolsó háromszáz évben itt megragadtak.

Vannak, akik elismerik a külföldi törvények recepcióját, de hozzáteszik, hogy „a magyar sohasem vett át szolgálailag külföldi intéz-

* Vécsey Tamás: *A római jog institúciói*. IV. kiadás, 151. p.

** Wenzel Gusztáv: *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben*. 1877. 7 és köv. pp.

*** A külföldi jogok hatása a magyar jogra: 1. a római jogra nézve I. Dell' Adami *Az anyagi magyar magánjog kodifikációja* I. r. *A nemzeti eredet problémája* 76-79, 82—92, 97—103 pp. 2. A német és hűbérjog befolyása: Krajner id. m. számos helyen, Dell' Adami 126—127, 134 pp. Vajkay Károly: *A német közönséges magánjog és történelme köréből*, 116 és köv. pp. 3. Egyházjog: Dell' Adami 126 p. Frank id. m. I. kt. 30 1. 4. Szláv jogok: Dell' Adami 124. p.

† Maine: *Ancient Law*. 82 p.

†† Grünwald Béla: *Régi Magyarország*. 143—44 pp. Acsády id. M. II. kt. 472. p.

ményeket”, hanem azokat sajátos nemzeti tartalommal telítette meg, kiválasztotta belőle azt, ami jó s mellőzte, ami a nemzeti érzületnek nem felelt meg.*

A történelmi adatok világánál ez oda redukálódik, hogy a kiváltságos osztály, minthogy a törvények végrehajtása mindig hatáskörébe tartozott, a külföldről átvett jogszabályokból kiválasztotta azt, ami neki kedvező volt s mellőzött mindent, ami az alsóbb néposztályoknak javára szolgált volna. Csakhogy ez nem magyar specialitás, így „telített” minden intézményt nemzeti tartalommal a francia és angol főnemesség, így járnak el a porosz junkerek és a román bojárok is. Minden új jogszabály bizonyos idő múlva alkalmazkodik a meghatározott földrajzi területen élő, sajátos érdekekkel bíró uralkodó osztály szükségleteihez s ennek folytán nemzetivé válik. Szent István törvényei most hódolattal teljes tisztelet tárgyai, pedig valaha a pogány magyarság kétségbeesett dühvel támadott ellenük, mert az „ontológiai jogfolytonosság” érzetét látta megsemmisítve, amint hogy Szent Istvánnál nagyobb forradalmárt és gyökeresebb fölforgatót nem is ismer a magyar történelem. A magántulajdon a mai társadalmi rend legféléttébb alapja, de a XI. század folyamán még a legdrágóbb rendszabályokat kellett védelmére alkotni, mivel a köztulajdonhoz szokott ősmagyar lakosság nem akarta elismerni.** A legtöbb jogszabály létesítése heves, többnyire fegyveres ellenállásra talált, de rendszerint azok az osztályok, melyek legjobban elleneztek valamely intézményt, midőn azt saját céljaikra átalakították, később erre támaszkodva, küzdenek újabb és újabb intézmények ellen, melyek kellő meg- és átdolgozás után utóbb szintén besoroztatnak a nemzeti intézmények leltárába. Előzőleg már említettük, hogy az *Országbírói Értekezlet* többsége az 1840 évi váltótörvényt, mely osztrák jogforrások felhasználásával egy bécsi ügyvéd irányadó befolyása alatt készült, 1861-ben mint nemzeti jogot állította vissza s hazafiatlanság vádjával illetve a kereskedőket, akik nem az 1833 évi, hanem az újabb, az 1850 évi osztrák jogot akarták kodifikálni. A magyar jogászok évszázadok óta két részre oszlanak, vannak olyanok, akik a régi német-osztrák jogot védik nemzeti alapon az újabb modernebb osztrák-német híveivel szemben. Ezt Vajkay Károly és Dell'Adami Rezső már régen felismerték.***

Ha a nemzeti jog előharcosai teljesen következetesek akarnának maradni, akkor nem az 1836 évi törvényekre, nem az 1769 évi

* Grosschmied: *Jogszabálytan*, 540 p. más szavakkal ugyanezt mondja.

** Deer. St. Steph. II. 29., 39., 40., 41. Deer. St. Ladisl. II. 1., 2., 12., 13., 14. Decr. Colomani I. 54., 56.

*** Del'Adami id. m. Vajkay 131. p.

Planum Tabulare döntvényeire, sőt még nem is Werbőczy Hármaskönyvére, hanem egyenesen a vezérek korára kellene visszanyúlniok, mert ez a jogszervezet minden későbbinél inkább igényelheti az ősmagyar jellegét. Ha a régi magyar jog jobban kifejezte a nemzeti szellemet, ha a nemzeti génusz benne tökéletesebben nyilvánult meg, ha minden, ami a múltból maradt reánk, dicső és tiszteletreméltó: mért akarnak csak bizonyos régi jogszabályokat visszaállítani, s miért nem Szent László és Kálmán büntetőjogi törvényeit, a régi adórendszert és a jobbágyságot is!* Azt felelhetik erre, hogy nem szabad az érvelést ily erőszakosan *ad absurdum* vinni, ezek a törvények már elavultak, idejüket múlták, a nemzet fejlődését gátolnák, a nemzet jogérzetének már meg nem felelnek s ezért visszaállításuk lehetetlen. Ha pedig ez így van, ne vegyék tőlünk sem rossz néven, ha mi viszont azokra a jogszabályokra igazoljuk be, melyeket fel akarnak eleveníteni, hogy elavultak, visszaállításuk káros lenne, s meggátolná a nemzet fejlődését. Mert vagy minden régi intézmény jó, s akkor nem lehet közöttük különbséget tenni, vagy nem mindegyik, ám akkor a kritika teljesen szabad. *Tertium non datur*. Abból, hogy valamely intézmény régi, még nem következik, hogy jó. Viszont az intézmény régi volta fogalmilag nem zárja ki annak jóságát. Ez azonban már külön bizonyítás dolga. Az esetek túlnyomó többségében pedig, minden bővebb bizonyítás nélkül kimutatható, hogy a régiség árt a jogintézmény jóságának, mint azt értekezésünk folyamán számtalanszor igazoltuk. Reámutatott erre már Széchenyi is, mikor a rendiség nagy felháborodására megírta a *Corpus Juris*-ről: „csak akkor fog a két roppant foliánsnak becse kezdődni, mikor legalább is kilenc tizede el lesz égetve, s tüze felett újra felszentelve módosított, javított s rendbehozott egy tizede.**

A régi intézmények iránti ellenszenvet, a múlt iránti tiszteletlenséget az állami élet irányzásából kizárt tömegekben erősen fokozza az a számtalan visszaélés, melyeket a hagyományok tisztelete körül a kiváltságosak elkövettek. Mert nem mindenkinek telik a múlt intézményekben az a gyönyörűsége, mint Grosschmiednek, aki az igazi *conaisseur* finomult ínycsengéssel búvárkodik a múltban, neki élvezetet okoz már az is, ha ezt a szót „országbíró” kimondhatja.*** Aki a régi bútorokat kedveli, az nem igen becsüli az újdívatú karosszékeket, melyeket pedig a közvélemény praktikusaknak és kényelmeseknek tart. Van, aki egy hatszázéves kastélyban nagyobb élvezettel tartózkodik, mint a gőzfűtéses, tágas, villamos világítású, Vacuúr

* Dell' Adami id. m. I. 263. p.

** Grünwald: *Új Magyarország*. 350. 1.

*** Grosschmied: *Jogszabálytan*. 868. p.

Cleanerrel ellátott lakásokban. Ezt meg tudjuk érteni, de már az ellenjoggal tiltakoznánk, hogy mindenki XVI. századbeli gyönyörűen faragott masszív fapadokon aludjék, és XIV. századbeli lakásokban lakjék. Arra pedig kényszer nélkül igazán senki sem vállalkoznék, hogy modern bútorait eldobva, ily fapadokat a ma szokásos anyagból és gyártási módokon állíttasson elő s azokat vegye használatba. Ha a régi jogszabályokat csak a múzeumokban mutogatnák, ha a *Tripartitum* csak mint jogtörténeti érdekesség maradt volna reánk, kétségkívül mély tisztelettel hajolnánk meg előttük, amint csodálattal tekintünk fel a primitív művészet remekműveire. De valamely művészeti emlék tisztelete nem jár senkire sem káros következménnyel, ellenben a múlt intézmények előtti feltétlen meghajlás azt idézi elő, hogy az uralkodó osztályok vagy fentartják a nekik kedvező, másoknak káros intézményeket, vagy új jogszabályokat alkotnak; ezekre azonban reá fogják, hogy „valódi uraságoktól levetett” régi törvények. A kiváltságosak úgy járnak el, mint a szédelgő régiségkereskedők, kik gyári hamisítványokat sóznak a bennök föltétlenül megbízó vásárló közönség nyakába. A régi jog amatőr imádata megérthető néhány kiváló, a gyakorlati élettől elvonult tudósnál, de általános szabállyá téve a legkárosabb következményekre vezet. A hagyományok tiszteletét legjobban lerontja az uralkodó társadalom, mikor azokat lépten-nyomon érdekeinek kendőzésére használja.

Akik azt állítják, hogy a régi jog tökéletesebb a mainál és hogy azt csak fejleszteni kell, mert minden kérdésre van benne kádencia, hasonlók a vakbuzgó talmudistákhoz. Zsidó csodarabbik állítják, hogy a Talmud a legmodernebb életviszonyokra sokkal biztosabb és részletesebb útmutatást ad, mint a legkitűnőbb mai törvénykönyv. Az érdek és célzat mindkét esetben ugyanaz, mert ha kiderül, hogy sem a Talmud, sem a Hármaskönyv ma már nem ér semmit, vége lenne a talmudista jogászok és a nemzeti csodarabbik tekintélyének s az általuk védett kiváltságos elemek hatalmának.

A történelem számos tanúságot szolgáltat abban az irányban, mily gyorsan alakítja át az uralkodó osztály azokat az intézményeket, melyek reája kellemetlenekké válnak s mily szívesen importálja azokat a külföldről, mikor azt hiszi, hogy neki használni fognak. Magyarországon épen a nagybirtokosok legerősebb hívei a hagyományok tiszteletének és húsz év óta egész tevékenységök nem áll másból, mint-hogy átveszik mindama intézményeket, melyeket a német és francia agrárius pártok, a német *Bund der Landwirte* és az osztrák agrár *Centralstelle* propagál és keresztül vitt. A fogyasztási szövetkezetek, állategészségügyi zárlat, húsbehozatali kontingens, a minimális gabona-

vámok sült német intézmények ugyan, de a magyar agráriusok hazáruólónak nyilvánítanak mindenkít, aki ellenök állást foglalni merészel. Már Beksics Gusztáv kigúnyolta az agráriusok eme intézmény- és eszme-importját.* Amikor a kereskedelmi könyvkivonati illetékességről volt szó, azzal érveltek eltörlése mellett, hogy azt egy külföldi állam törvényhozása sem ismeri, öök, akik mindig azt mondják, becsüljünk meg minden intézményt, mely külföldi befolyás nélkül magyar talajból fakadt.

A múlt intézményeiből gondosan ki tudják válogatni azt, ami nekik kedvező. 1498-ból származó törvényekre tudnak hivatkozni akkor, midön a pluralitásról vagy a könyvkivonati illetékesség eltörléséről van szó, de a képviselői szabadjegyek és szalonkocsik korszakában senki sem követeli, hogy az országgyűlés tagjai megyéjükből az utat lóháton tegyék meg és senki sem kívánja annak a törvénynek a végrehajtását, hogy az országgyűlést Rákoson a szabad ég alatt kell megtartani. Azt hisszük, a legdrákóibb rendszabályokkal sem lehetne a parlament határozatképességét ebben az esetben biztosítani. Arról sem szól a dal, hogy az 1649: XLIV. t. c. az ügyvédeket kizárta az országgyűlésből. Konzervatív államférfiak megszavazzák a katonai fegyverkezések költségeit, mert azt mondják, hogy a Dreadnoughtok és ismétlő ágyúk korszakában az a nemzet, mely a fegyverkezésben elmarad, védtelenül kiszolgáltatja magát a többieknek. De háború csak ritkán tör ki, ellenben a nemzetek között napról-napra egyre jobban fokozódó gazdasági küzdelem dúl, melyben az a nemzet marad győztes, melynek intézményei legjobban alkalmazkodnak a verseny követelményeire és a gazdasági haladás igényeire. Aki azt akarja, hogy a magyar nemzet ezt a harcot a középkorból itt ragadt, elavult intézmények kalodájába szorítva vívja meg, épen úgy tesz, mintha a csapatokat a modern fegyvertechnika minden vívmányaival felszerelt ellenséggel szemben, kovás puskákkal vagy nehéz páncélöltözetben küldené csatába.

A nemzeti jog védelmezői azt is mondják, hogy régi jogunk nem zárja ki a fejlődést s annak fokozatos fejlesztése, a haladás útja csak a felforgatást, a forradalmi átalakulásokat kerüli, mert ezek károsan hatnak a nemzet egész fejlődésére. Felhasználják még Darwin tanát is a fajok fokozatos fejlődéséről, a leggyakoribb mondásuk, hogy amint nincs ugrás a természetben, úgy nem lehet a jogi szervezetben és a politikai életben sem.

1848-ban és az azt követő abszolút korszakban történt átalakulás forradalmi jellegű volt, felforgatta az évszázadok óta megkövesedett jogi és gazdasági viszonyokat s mégis senki sem tagad-

* Timoleon (Beksics Gusztáv): *Legújabb politikai divat*. 1884. 4. p.

hatja, hogy ez a változás kedvező volt a nemzet fejlődésére. Értenők továbbá az ellenvetést, ha arról volna szó, hogy minden átmenet nélkül már ma létesítsük a szocialisztikus államszervezetet. De azok a követelések, melyekre a konzervatív álláspont védelmezői és a reakciós sajtó a felforgatás vádját akarják reásütni, nagyon is a fokozatos haladás jegyében állanak. Az általános, egyenlő választójog nem lehet felforgatás abban az országban, ahol a népképviselő már 60 év óta áll fenn, mikor az megvan minden nyugati államban, melyeket mi alkotmányosság tekintetében állítólag messze felülmúlunk. Az 1905. évi Kristóffy-féle javaslatot, mely a választói jogot írni-olvasni tudáshoz kötötte, nemzetellenesnek bélyegezték oly országban, ahol az általános tankötelezettség már 1868 óta törvénybe van iktatva. A szavazás titkossága nagy ellenzésre talál, pedig a törvényhatósági választásoknál már évtizedek óta érvényben van. A progresszív földadó felforgatás, holott az uralkodó társadalomnak ma legkedvencebb jelszava a kisgazdavédelem és az 1909 évi jövedelmi adótörvény a progresszív adókulcsot törvénybe iktatta. Felforgatás az állami közoktatás követelése, pedig több mint 2000 állami iskolánk van s a felekezeti iskolák kiadásait túlnyomó részben szintén az állam viseli. Felforgatás a szekularizáció, pedig ez a leglegitimebb álláspont, mert régi törvényekre támaszkodik, melyek az ingatlan vagyont bizonyos funkciók ellátása végett adták át az egyházaknak. Ezeket most az állam látja el s ezért a vagyont tőlük visszakövetelheti. Felforgatás az ági öröklés eltörlése, holott az ősiséget az 1848: XV. t.-c. már megszüntette s az ági öröklés 1861 óta csak névleg áll fenn. Lerombolná a családi érzést örökjogunk mai rendszerének megváltoztatása s valamely külföldi örökjogi intézmény recipiálása, holott nem ismerünk európai államot és örökjogi rendszert, mely ne elsősorban a családtagok részére biztosítaná az örökhagyó vagyonát. Felforgatás lenne a házassági vagyonszétválás bármely irányban való átalakítása, pedig az 1894. évi XXXI. t.-c. már valóságos forradalmi átalakítást végzett a házassági személyi jog terén, mikor a házasságkötés és házassági bírászkodás jogát elvette az egyházaktól, melyet azok évszázadokon át gyakoroltak. A büntető törvénykezés részleges reformja sem lehet forradalmi átalakulás, miután meglévő kódexeink gyökeresen szakítottak a rég magyar jog elveivel.

A magyar földbirtokos osztály, mikor saját érdekeit veszélyeztetve látja, kész a legforradalmibb átalakításokra is és nem riad vissza a felforgatástól. Így tért át a fenyegető tengertúli verseny hatása alatt a múlt század 80-as éveiben a szabadkereskedelemtől a legmeregvebb agrár védvámrendszerre, ami sokkal gyökeresebben változtatta meg az

ország gazdasági arculatát, az osztályok erőviszonyait, a mezőgazdaság, az ipar és kereskedelem irányát és fejlődését, mint bárminő általa felforgatónak kikiáltott intézmény. 1909-ben mindenhatóságát felhasználva, csak azért, hogy az egyre jobban állandósuló parcellázások hasznát kizárólag a maga részére biztosítsa s földbirtokait drága pénzen az államnak eladhassa, oly törvényjavaslat előterjesztését eszközölte ki Darányi földművelésügyi minisztertől, mely ingatlan jogunk és tulajdoni rendszerünk alapelveit gyökerestül változtatta volna meg: Épen így tettek az angol lordok, midőn a nagyobb adózástól való félelmökben egyszerűen kisémmizték az angol alkotmány ama szabályát, hogy a lordok háza *Money-Bill*-t meg nem változtathat s ezzel oly alkotmányválságot idéztek elő, minőre az 1832 évi *Reform-Act* és a chartista mozgalom ideje óta nem volt példa. Az 1910 évi decemberi választásokba pedig egy új jelszót dobtak be: a referendum behozatalát, mely ledönti az angol alkotmány egyik legrégebb szokásjogi tételét, hogy a választók egyedüli joga képviselőt választani* s a választóknak nincs joguk törvényhozást kezdeményezni, szentesíteni, vagy megváltoztatni.

A régi jogszabályok feltétlen tiszteletének védelmezői csak az utóbbi időben lépnek fel oly terrorisztikus módon, hogy még a kérdésnek vitatását is hazaárulásnak nyilvánítják. Régebben a jog reformjának hívei voltak fölényben s a régi jog tisztelői védelmi álláspontra szorítkoztak. Érdekes ebben a tekintetben Grosschmiednek az 1879—1887 közötti időből származó fejtegetéseit olvasni, melyben azt igyekszik sok szellemmel bebizonyítani, hogy a régi jog védelmezőinek álláspontja nem is oly komikus, mint azt a támadók feltüntetik.** A legsúlyosabb sértés, mellyel a reformereket ekkor illették: hogy elméleti emberek, szobatudósok, megittasodtak a külföldi jogok tanulmányozásától, nem ismerik a régi jogot. Hazaárulásról akkor még szó sem volt. Grünwald Béla még megírhatta művét, melyben a Stein-féle osztályelmélet alapján pálcát tör a rendi magyar állam minden intézménye felett. Időközben azonban a polgárság és az alsóbb társadalmi osztályok jelentősége úgy megnövekedett, előrehaladásuk annyira veszélyezteti a nagybirtokosok egyeduralmát, hogy kiváltságaik megvédelmezésére a terror és tényleges kényszer minden eszközeit kénytelenek felhasználni. Épen így növekedett 1815 után a torizmus erőszakossága is Angliában, minél inkább kikerülhetlenné

* Dicey: *The Law of the Constitution*. II. kiadás 55. p. *The sole legal Right of electors under the English constitution is to elect members of Parliament.*

** Zsögöd: *Magánjogi tanulmányok*. I. Kt. 10. és köv. pp. II. kt. és köv. pp.

vált a parlamenti reform.* Grünwald Béla művét ma csak az írhatná meg, aki végleg leszámolt az uralkodó osztályból és az előkelő társadalomból való kiközösítés lehetőségével. Akik azelőtt kritikát gyakoroltak a jogi intézményeken, most vagy elhallgattak, vagy pedig forgattak egyet a köpenyegen, s az új jog- és társadalomtudósok pretoriánus gárdájába beállva, két régi jogintézmény, a fokos és bunkó segítségével igyekeznek elnémítani azokat, kik a régi jogszabályokat bírálni merik és a reform szükségességét hirdetik.

IV.

Az is téves állítás, mintha az idegen jogok és intézmények recepciója valamely mesterséges és időszerűtlen (anachronisztikus) eljárás lenne. A konzervatív álláspont védelmezői rendszerint úgy tüntetik fel a dolgot, hogy az újítók minden szükséglet, minden belső indokoltság nélkül egyszerre mesterségesen felállítanak új intézményeket, hoznak új törvényeket, melyek a nép lelkületével diametrális ellentétben állanak, oktalan utánzási vágyból, a hazai intézmények iránti lenézésből. Ezzel szemben már előzőleg kimutattuk, hogy mindenütt, ahol a történelem folyamán új intézmények hoztak be, ez a tény megfelelt a gazdasági szükségletekben és az osztályok egymáshoz való viszonyában beállott változásoknak. A recepció úgy történt, hogy valamely társadalomban a termelési szervezet és osztálytagozódás elérte azt a fejlődési fokot, melyen egyidejűleg vagy régebben egy másik társadalom egy bizonyos jogrendszer alkotott és ekkor a fejlődő társadalom átveszi a készenlévő jogszabályokat,** melyek helyessége már gyakorlatilag ki van próbálva. A középkori germánjogok mindenünnen még Olaszországból is kiszorították a római jogot, mihelyt a rabszolgaságot a jobbágyosság váltotta fel.*** Mikor azután a hűbériség romjain kifejlődtek a városokban az ipar és kereskedelem, s a meglevő jog, a forgalmi élet ezer új viszonylataira nem volt alkalmazható, akkor mindenütt recipiálják a római jogot, melynek kikristályosodott szabályai jobban megfelelték a szükségleteknek, mint a primitív viszonyok között keletkezett germán népjogok.† Az akkori kapitalizmus örömmel üdvözölte a római jogot a hitelezőre nézve kedvező és az adós tekintetében szigorú szabályaival. A központosításra törekvő királyi hatalom is

* Dicey: *Leçons*. 59 p.

** Gabriel Tarde: *Lois de l'imitation* 84. p. *Transformations du droit* 170. p. *Les grands philosophes français et étrangers* c. gyűjteményben 87—90. pp.

*** Loria id. m. 62 p.

† Theodor Sternberg: *Allgemeine Rechtslehre* I. r. 96 — 102 pp. behatóan ismerteti a recepció okait.

célszerűen használhatta fel a monarchisztikus szellemű késői római jogot, a hűbér urak letörésére.* Hogy a legtöbb állam, melyben alkotmányos élet kezdődik, átveszi a francia, belga vagy északamerika alkotmánychartákat, sokan mesterséges eljárásnak tekintik. Pedig a folyamat egészen természetes. Minden államban, midőn a feudalizmus megdől, ugyanaz az osztály jut uralomra, mely Franciaországban 1789-ben, Belgiumban 1830-ban a régi rendet megdöntötte, s ez átveszi ugyanazokat a szabályokat, melyekkel a francia burzsoázia uralmát annak idején biztosította.

Valamely jogintézmény vagy jogrendszer recepciója rendszerint azt jelenti, hogy egy új osztály vagy réteg jutott befolyáshoz, melynek többé nem felel meg a régi jog, amely egy kiváltságos kisebbség érdekében alkottatott. Annak az osztálynak, melynek érdekeit sérti az új intézmény, minden recepció mesterséges, mert ez sosem fogja természetesnek találni, hogy az ő kiváltságai jogtalanok és ártalmassá váltak. Ez az osztály, a recepciót mindig károsnak és nemzetietlennek tartja, ha az nem az ő érdekében történik.

A régi magyar jogszabályokat is csak akkor lehetne visszaállítani, ha azok a gazdasági viszonyok ismét visszatérnének, melyek annak idején életre hívták őket. Ha megszűnnék a gyáripár, ha az élet visszafordulna a céhrendszerű kisipar korába, ha feléledne a jobbgyság, akkor lehetne ez intézmények felelevenítéséről beszélni. Ha bekövetkeznék az, amit Anatole France elborult szemmel jószolt meg,** hogy a jövő állama nem valósul meg, hanem a történelem körforgása újra kezdődik és megsemmisülvén a civilizációnak minden eredménye, visszatérünk a barbár állapotokhoz, lesz ismét rabszolgáság, utána jobbgyság, kapitalizmus és így tovább; ha ez a körforgás ismét a XVI. századbeli állapotokhoz ér, akkor a mi utódaink igen helyesen fogják tenni, ha kiássák Werbőczy Hármaskönyvét, mert a földesúri hatalom részére ennél ideálisabb szabályozást nem lehet elképzelni. Addig azonban a régi jogszabályok kiásása lehet műgyűjtői élvezet, lehet jogtörténeti elmefuttatás, de gyakorlati szempontból nemcsak helytelen, hanem káros is, mert hiába várják, hogy a „nemzet testére öltött jogrégészeti kutyabőr azzal ismét összenőni, a nemzeti törzsbe oltott holt galyak ismét virágot hajtani fognak”***

Hogy természetesén gyakran vesznek át egyes államok intézményeket, melyeket nem lehet végrehajtani, azt sem lehet tagadni. De ebben a tekintetben a magyar törvényhozás és kormányzat igen

* Maine: *Ancient Law*. 80—82. pp.

** *L'île des pingüins* c. satirikus rajza utolsó fejezetében.

*** Dell'Adami id. m. I. 31.

nagy mértékben jár elől és úzi azt a műveletet, melyet az angol kifejezés *window dressing* névvel illet. A kirakat számára alkotunk törvényeket csak azért, hogy azokat idegen nyelvekre lefordítva, a külfölddel elhithessük, hogy ez az ország a demokrácia megtestesülése és hogy haladott intézmények dolgában nem marad Európa megett.

V.

Az az érvelés is igen gyakori, hogyha recipiálunk is külföldi intézményeket, Ausztriától ne vegyünk át semmit, mert ama sajátos közjogi kapcsolatnál fogva, melyben Ausztriával mindig állami függetlenségünkért kell küzdeni, minden intézmény átvétele az összbirodalmi törekvéseket erősíti meg. Ez is egyike azon jelszavaknak, melyeket ép azok szoktak leggyakrabban megcáfolni, akik leghangosabban hirdetik. Két oly szoros földrajzi kapcsolatban álló állam, amely gazdasági tekintetben is meglehetősen egymásra van utalva, még akkor is kénytelen az intézmények bizonyos egyenlőségét megvalósítani, ha politikai és jogi kapocs nem létezik közöttük. Ausztria tőlünk nyersterményeket vesz, nekünk iparcikket ad el és pénzt kölcsönöz. Az áruforgalmi statisztika adatai szerint 1909-ben árúbehozatalunk Ausztriából 1.310,434.000 korona, összbehozatalunk 72.50%-a, ausztriai kivitelünk 1909-ben 1.288,648.000 korona, összexportunknak 75.78% volt. Ausztriával való összforgalmunk tehát 1909-ben 2.6 milliárd koronát tett ki, az emelkedés 1903 óta 734 millió korona, tehát 40%. Ily óriási forgalom mellett életszükséglet, hogy egyenlőítsük a forgalmi jogi intézményeket, hacsak a kölcsönös forgalmat oktalanul megnehezíteni nem akarjuk. Minthogy ebben a kapcsolatban — sajnos — Ausztria nemcsak gazdaságilag erősebb, hanem kulturális tekintetben is fejlettebb, ennél fogva természetes, hogy mi többet vettünk át Ausztria intézményéből, mint viszont. Magyarországnak Ausztriával szemben fennálló fizetési mérlege évtizedek óta a legnagyobb mértékben passzív. 1905-ben Ausztriának velünk szemben volt 316.238.630 K követelése s ezzel szemben tartozása 11 millió koronát tett ki, úgy hogy mérlegünk 305 millió koronával passzív volt. Ipari vállalataink és pénzintézeteink hátamögött elsősorban osztrák tőke áll. Államadóssági kötvényeink, zálogleveleink jelentékeny része Ausztriában van elhelyezve, az államadóssági kötvények kamatai és tőketörlesztései címén 1905-ben 72 millió koronát, záloglevelek kamatai fejében 39 millió koronát fizettünk Ausztriának.* Ez adatok ismerete megérteti velünk, hogy miért vettünk át annyi osztrák intézményt.

* Fellner Frigyes: *A nemzetközi fizetési mérleg*. 176 és köv. pp. III. VII. függelék

Aki földbirtokára kölcsönt akar kapni, aki gabonáját jó áron akarja eladni és iparcikkeket előnyös föltételek mellett akar venni, az kénytelen elfogadni azt, hogy a hitelező joga reá kiterjesztessék. Ha ezt nem teszi meg, akkor gazdaságilag tönkre megy, ezt pedig mindenki utoljára hagyja és inkább lemond a nemzeti jogfolytonosság lelkesítő érzéséről. Ebben a tekintetben a magyar történeti osztály már adott példát, amikor 1792-ben nemcsak a magyar, hanem a külföldi törvényhozásokban is szokatlan módon megengedte, hogy magyar honpolgárok magukat külföldi törvénynek és bíróságoknak vethessék alá. A nagybirtok 1900-ban, hogy Németországgal később a vám szerződést megköthesse és 120 ezer szarvasmarha bevitelét biztosítsa, elfogadta a német állategészségügyi szervezetet úgy, amint azt a német birodalmi kormány előírta és hogy a tokaji borok forgalmát Németországban és Ausztriában megkönnyítse, alávetette magát annak a föltételnek, hogy ugyanolyan bortörvényt fog csinálni, mint amilyen Németországban és Ausztriában van. A recepció előttük csak akkor kárhozatos, ha az alsóbb néposztályok érdekében történik. Ha az ő érdekükről van szó, azt mindig kitűnően meg tudták indokolni. Amikor a magyar földnek nyújtott hitel jelentékeny része Ausztriából származik, akkor képtelenség az osztrák telekkönyvi rendszert el nem fogadni, mert az osztrákok nem adnak kölcsönt, ha a jogrendszert nem ismerik és annak helyességében nem bíznak. Angliában nem volt arra szükség, hogy átvegyenek valamely idegen telekkönyvi rendszert, mert Anglia nem adósa más államoknak. Az a törekvés, hogy Ausztriával szemben minden jogintézményünket önállóítsuk, mindaddig üres, a tényleges élettel nem törődő jelszó marad, míg a közöttünk levő kapcsolatban Ausztria a gazdaságilag erősebb. A nemzeti jogfejlődésnek és a hagyományok tiszteletének ma leghangosabb hívei a nagybirtokosok s ugyanők legerősebb védelmezői a közös vámterületnek, mely Ausztria gazdasági szupremáciájának legfőbb alapja, mert a búza és állatárak magassága náluk előbbrevaló a nemzeti jogfejlődésnél.

Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy az osztrák intézmények behozatala és fentartása egyáltalában nem járt káros hatással, sem a gazdasági fejlődésre, sem pedig az ország nemzeti jellegére. Azt hisszük, nem akad ember, aki azt állítaná, hogy Erdélyben az osztrák polgári törvénykönyv hátrányosan befolyásolta a nemzetiségi viszonyokat. A telekkönyvi rendszerre pedig el kell ismerni, hogy alapelveiben teljesen bevált, maga a nagybirtokos osztály is ragaszkodik hozzá és meg van vele elégedve. Az alsóbb osztályok pedig annyira hozzá szoktak, hogy a legnagyobb felfordulás állana be, ha a telekkönyveket

eltörölnék és az 1848 előtti ingatlan jogi intézményeket állítanák helyre. Ez valamivel komolyabb és veszélyesebb mozgalmat idézne elő, mint aminőt az ági öröklés megszüntetése okozna. Ha most a törvényhozás elejtené az ági öröklésnek még fennálló maradványait és az osztrák polgári törvénykönyv örökjogi intézkedéseit fogadná el, azt hisszük, hogy a parasztság óriási zöme tudomást sem venne erről a változásról. Könnyen érthető, miért nyomul az a felfogás újból előtérbe, hogy ne vegyünk át osztrák intézményeket, mert ez veszélyes a magyar állam nemzeti önállóságára. Küszöbön van az általános választójog, mely Ausztriában már meg van és hozzánk is onnan fog átjönni. Ezért van ismét szükség arra, hogy az osztrák intézmények átvétele ellen tiltakozzunk.

VI.

Általánosan elfogadott nézet Magyarországon, hogy hazánk jogfejlődése elút minden más európai államétól és egyedül Angliával helyezhető párhuzamba, melynek ezeréves alkotmánya és jogrendszere ép oly organikus fejlődés eredménye, mint Magyarországé.

Ha ez a hasonlat azt akarja mondani, hogy az angol és magyar alkotmány és jogrendszer egyes intézményei hasonlítanak egymáshoz és bizonyos körülmények között egyformán fejlődtek, akkor az állításnak van jogosultsága. De ily mértékű hasonlatosság Magyarország és Európa bármely államának jogfejlődése között kimutatható. Azt a párhuzamot is értenők, hogy Anglia fejlődése néhány évszázaddal megelőzi Magyarországét. A hasonlatnak akkor is lenne értelme, ha az 1800 évi Angliát akarnók párhuzamba helyezni a mai Magyarországgal. Mindkettőben a politikai és gazdasági hatalmat egy szűkkörű osztály tartja kezében, a néptömegek ki vannak zárva a polgári jogok gyakorlatából, mindkettőben feltalálható a választókerületek igazságtalan beosztása, a választási korrupció, a képviselői állásnak üzleti célokra való kihasználása, a klérus és a birtokarisztokrácia szövetsége stb.* De egyben lényegesen különbözik az *Old merry England* a mai Magyarországtól, mert az ipari és kereskedelmi nagyburzsoázia ott már osztozott a politikai uralomban a XVIII. század folyamán. A magyar politikai és alkotmányi szervezet még most is teljes alélt-ságra kényszeríti a polgárságot, melynek gazdasági súlya már nagyobb, mint abban az időben az angol polgárságé volt. Ha azt akarja a hasonlat mondani, hogy az angol birtokarisztokrácia époly makacssággal ragaszkodott uralmának minden foszlányához, mint a magyar,

* M. Ostrogorski: id. m. I. kt. 3. 46. pp.

és az ősi alkotmány fentartásának ürügye alatt igyekezett minden más osztályt kizárni az államhatalomból: akkor teljesen igaz van. Ha azt akarja ez a hasonlat kiemelni, hogy mindkét államban a birtokarisztokrácia állandóan harcban volt a királlyal, mikor az a polgárságra támaszkodott vagy nálunk a jobbágysághoz fordult, de feladták a küzdelmet és az alkotmányos szabadságok rovására kiterjesztették a királyi prelogatívákat, mihelyt gazdasági és politikai jogaikat a királyság a többi osztályok rovására biztosította: akkor ez a hasonlat is teljesen jogosult. Blackstone és a magyar rendiség jogászai egyformán kiemelik a királyi hatalom előjogait ugyanakkor, mikor az ősi alkotmány dicséretét zengedezik.*

Az angol alkotmány éppannyira hasonlít a magyarhoz mint az angol választói jog a mi választási rendszerünkhöz, mint az angol munkásügyi törvényhozás a magyar szociálpolitikához, az angol gyülekezési és egyesülési szabadság a magyar rendőri szabályokhoz és az angol parlament súlya és színvonala a magyar képviselőházéhoz. A hasonlóságnak ez a folytonos felhánytorgatása, egy komikus tévedésen alapszik. Konzervatív politikusaink és jogászaink azért oly szerelmesek Angliába, mert azt hiszik, hogy Anglia még ma is a konzervativizmus hazája. Ők a demokratikus fejlődés híveinek folyton idegenimádót hánynak szemükre és meg nem szűnnek sohasem Angliát magasztalni és arra bízgatni a közvéleményt, hogy Anglia példáját utánozza.

Ez a párhuzam a XIII. század elejéig még valahogy kimutatható, mert mindkét országban a nagy hűbér urak és oligarchák elkecseregett harcokat vívnak a királyság ellen és a XIII. század elején győzedelmeskednek is. A diadal eredménye Angliában a *Magna Charta*, Magyarországon pedig az aranybulla, melyek a nagy hűbérurak kiváltságait a királyi hatalommal szemben megerősítik.** Innen kezdve azután a párhuzam megszűnik és legfeljebb egyes intézményekre mutatható ki.

Csak merész önámítással lehet Angliát velünk párhuzamba állítani, ahol a jobbágyság és a kiváltságos osztályok adómentessége évszázadok óta megszűnt, ahol a parlament döntő hatalmú a királlyal szemben, ahol az önkormányzat*** tényleg független volt a központi

* Dicey: *The Law of the Constitution*. 8—10. pp.

** Frederick Pollock: *Essays in jurisprudence and ethics*. VIII. *The history of English Law as a branch of politics*. 199. p.

*** Erekly István. *A magyar helyhatósági önkormányzat* c. művében II. kt. 337—370 pp. kimutatja a magyar és angol önkormányzat közötti párhuzam alaptalanságát.

hatalomtól, ahol a személyes szabadság rendi különbség nélkül részeseült védelemben, ahol a városi polgárság már évszázadok óta fontos tényezője az állami életnek, ahol a parlamentáris kormányforma már több mint két évszázad óta van kifejlődve, ahol az utolsó száz évben a választójog és az önkormányzat demokratikus értelemben alakult át és a parlament valódi népképviselővé fejlődött stb. stb. Ha mindenképpen párhuzamot akarunk vonni, úgy hasonlítsuk össze hazánkat Lengyelországgal, melynek alkotmányi fejlődése teljesen azonos vonásokat tüntet fel. Az oligarchia túlhatalma, a királyság választottá tétele, a nemesség egyenlőségének folytonos hangsúlyozása dacára a birtokarisztokrácia túlhatalma, a nemesség adómentessége, a jobbagység költözködési jogának megszüntetése és teljes szolgátságba szorítása, a városi polgárság befolyástalansága, a birtokszervezet lekötöttsége, mindkét ország alkotmányában föltalálható.* A magyar alkotmány is oda juttatta az országot, ahová a lengyel szabadság Lengyelországot: idegen uralom alá. Magyarországnak az volt a szerencséje, hogy területileg egységesen került egy idegen állam hatalma alá és így függetlenségének helyreállítása nem ütközött oly elháríthatatlan akadályokba, mint a három részre osztott Lengyelországé. A jelenkori államok közül pedig velünk leginkább Románia helyezhető párhuzamba, melynek birtokmegoszlása teljesen a miénkhez hasonló, politikai és jogrendszere pedig a törvény előtti jogegyenlőség látszólagos uralma alatt szintén csupán a nagybirtokosok érdekeit szolgálja.**

Szeretnek hivatkozni az angolok konzervativizmusára, akik nem recipiálnak jogszabályokat, hanem féltő szeretettel ragaszkodnak legelavultabb intézményeikhez is s inkább eltűrik azok fogyatékoságait. Ez a tény csak azokat tévesztheti meg, akik a külsőségeknek tulajdonítanak jelentőséget és nem hatolnak az intézmények mélyére, akik csak azt látják, hogy a Speaker még mindig parókában elnököl az alsóház döntő ülésein s nem veszik észre, hogy a képviselőket már nem a landlordok és bankárok egy szűk csoportja, de 9 millió választó, kiknek 80%-a munkás, küldi a parlamentbe. A *Selfgovernment* külsőségei, tisztviselőinek elnevezése még ma is ugyanazok mint ötszáz évvel ezelőtt, de a grófsági és városi tanácsok jelentékeny részében a municipálszocializmus hívei vannak többségben. A lordok házának vétőjogát rövid időn belül eltörlik, de azok, akik nem figyelnek meg

* Siegfried Hüppe: *A lengyel alkotmány története*. Ford. Szatmáry György, 82., 91., 280., 446. stb. pp.

** Dimitrie Jonescu: *Die Agrarverfassung Rumäniens, ihre Geschichte und ihre Reform*. 1909. 45—90. pp.

mást, mint azt, hogy a lordkancellár gyapjúzsákon ülve elnököl a felsőház ülésén, azt fogják mondani, hogy nem változott meg semmi. Angliában a régi ceremóniák és szokások fentartása mellett gyilkos és vérengző forradalmak után a politikai és gazdasági szervezet óriási átalakuláson ment keresztül, úgy, hogy alig van intézmény, mely a középkorból maradt volna fenn, sőt mint Dicey mondja, nincs az angol törvénytárnak (*Statute-book*) oly része, mely 1804—1904 között nemcsak alakilag, hanem lényegében meg ne változott volna s azt állítja, hogy a törvények változtatása Angliában sokkal könnyebben történik, mint akár Franciaországban vagy az Északamerikai Unióban. Ez a látszólagos konzervativizmus is hasznossági okokra vezethető vissza. Mihelyt az ipari és kereskedelmi polgárság elnyerte a túlhatalmat, megdöntvén a régi intézményeket, fentartotta annak külsőségeit, mert amint az ő küzdelmei folyamán legnagyobb akadálnak bizonyult a tradíció, a szokások ereje; miután hatalomra jutott, belátta azt, hogy ennek megvédése végett igen célszerű lesz ugyan ezeket a külsőségeket más feltörekvő osztályokkal szemben fentartani. A főnemesség társadalmi szokásainak, életmódbeli külsőségeinek elsajátítása, utánzása angol műnyelven; *snobizmus*, ezért oly általános a gazdagabb polgárság körében. Az angol burzsoázia a munkásság és szocializmus ellen most ugyanazokkal a jelszavakkal dolgozik, mint amelyekkel vele szemben a birtokaristokrácia védekezett. Úgy, hogy ma Anglia a householderek* (lakásbérlők) demokráciája a snobizmus által mérsékelve.**

Az ily természetű konzervativizmussal mi is könnyen megbarátkoznánk. Ha behozzák az általános egyenlő és titkos választójogot, úgy készséggel beleegyezzünk abba, hogy a képviselőházat ismét alsótáblának, a miniszterelnököt nádorispánnak, az igazságügyminisztert országbírónak nevezzék. Semmi kifogásunk az ellen, hogy az adót kamarahaszonnak, vagy hadiadónak, az adókimutatást rovásnak, a pénzügyigazgatót főrovónak nevezzék, ha az adó viszonylag erősebben sújtja a nagyobb vagyont. Ha a virilizmust megszüntetik és a vármegyében szintén behozzák az általános választójogot, nem bánjuk, hogy a törvényhatósági közgyűlés úriszék nevezetét viseljen és ha kimondják, hogy előzetes bírói határozat nélkül senkit letartóztatni nem lehet, hozzájárulunk, hogy ilyenkor az aranybulla kilencedik pontjára (*primae nonus*) történjék hivatkozás. Ha az egyházi

* Angliában az 1867. és 1884-iki törvények folytán az önálló lakás az általánoshoz közel álló szavazati jog alapja.

** Dicey: *Leçons*. 54. p.

vagyont szekuralizálják, a papok felőlünk felvehetik az ősmagyar táltos nevet, ha pedig a hitbizományokat a parasztság között parcellázzák, beleegyezőnk, hogy ez a szent korona főtulajdonjoga alapján történjék. Hogy az angol írók nagy része azt hiszi, vagy tudatosan hirdeti, hogy Anglia alkotmánya még most is olyan, amint 700 évvel ezelőtt, értekezésünk második részében elmondottakban magyarázatra talál. Aki Timon Ákos és Gróf Andrássy Gyula könyveit német, illetőleg angol fordításban elolvassa, nem ismerve a viszonyokat, szintén elfogja hinni, hogy Magyarország alkotmánya mindig demokratikus volt, hogy itt a parlamentáris kormányforma, a miniszteri felelősség már III. Endre idejében létezett és hogy itt soha senkit nem vezetett oszttályérdek, hanem csak a nemzetegész önzetlen szolgálata.

Ugyanily félreértésen alapul az a tanítás is, mely az ingatlanokra vonatkozó angol vagyoni és öröklési jogot mintaképül állítja elénk és az angol nemzet lelkületéből folyó természetes fejleményül tünteti fel. Hogy az angol ingatlan jog szerepét megérthessük, elsősorban a birtokmegoszlásra kell figyelmet fordítanunk. Anglia a nagybirtok hazája: földjének 60,6 %-a hitbizományokra és 1000 aceren felüli földbirtokokra esik és csak 12,35 % jut a 100 aceren aluli birtokokra. Anglia és Wales lakosságának már csak 8,8%-a él meg a mezőgazdaságból és 91% tartozik más foglalkozási ágak körébe. Az Egyesült Királyságok lakosságának is csak 13%-a sorozható be a mezőgazdaságba. A városi lakosság számának és a városok terjedelmének növekedése folytán egyre csökken a művelés alatt álló terület.* Már ezen adatokból is nyilvánvaló, hogy az ingatlanokra vonatkozó jogszabályok a hatalmas angol nemzet csak egy csekély részének jogát jelentik.

Az angol ingatlan öröklési jognak alapelve a fiágiság és az elsőszülöttségi öröklés. Mindkét alapelv külföldi eredetű és a hűbéri korszakban jut kifejlésre. A politikai jogosítványok és különösen a bíráskodás a földbirtokhoz, illetőleg annak nagyobb mértékéhez fűződtek és az egész család érdeke volt, hogy a vagyon egy kézen maradjon. Ezt a körülményt már Adam Smith is hangoztatta.** Indiában a gyermekek egyenlően örökösödnek az ingatlanokban; ahol azonban politikai

* *British Yearbook for Agriculture*. 1908—99. 365. és köv. pp. *Agricultural Statistics* 1909. Vol. XLIV. part I. 5. és köv. pp. *The Economist*. 1911. febr. 18. Supplement 8. p. *Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich*. 1910. *Internationale Übersichten*. 14. Gárdonyi Albert: *Nagybritannia mezőgazdasági viszonyai*. Különlenyomat. 1909. 5—10. 11. Georg Gothein: *Agrarpolitiches Handbuch*, 28—38. pp.: *Agrarkrisis und Agrarverhältnisse in England*.

** Loria id. m. 70. p.

hatalom vagy köztisztviselés van a birtokhoz csatolva, ott az elsőszülött fiú örököl.* Gazdaságilag is előnyös ez a rendszer, mert a jobbágyság korában egyedül a nagybani gazdálkodás volt jövedelmező. A kapitalizmus kifejlődésével mindenütt utat tör a végrendelkezési szabadság. Angliába is befészkelődik s az elv oly általános elismerésre talált, hogy most a végrendelkezési szabadságot valósággal természetjognak tekintik,** amely legközvetlenebbül fakad az angol nép lelkéből. Ez a tény is mutatja, mily alaposak az angol-magyar párhuzamok, mert hiszen régi jogunk a hitbizományokon kívül annyira nem ismerte az elsőszülöttségre alapított öröklési rendszert, hogy a családi házat, melyhez a kegyelet és tradíció összes szálai fűződtek, a legkisebb fiúnak juttatta*** és az ősi vagyonban kizárta a végrendelkezési szabadságot.

Az angol nagybirtokos arisztokrácia az elmúlt századokban földjeiből kisajátította és a városokba üzte a szabad parasztságot, a földeken megmaradt bérlők pedig teljesen védtelenül álltak vele szemben. Az ingatlan jog komplikáltsága kitűnő eszközül kínálkozott arra, hogy a politikai hatalom birtokában a jogban járatlan parasztsággal tetszése szerint bánjon vele. Ez a jogrendszer nagy részben hozzájárult Anglia mezőgazdaságának hanyatlásához. Az alsóbb néposztályok feladták a reménytelen harcot és a városokba mentek ipari munkát keresni. Mihelyt azonban a törvényhozásba beleszólást nyerhettek, megindul az ingatlan jog reformjára irányuló mozgalom s az 1832 évi *Reform Act* itt is fordulópontot jelent. Bentham politikai és irodalmi követői felismerték, hogy a birtokarisztokrácia befolyásának megtörésére legalkalmasabb egy életerős *yeoman* osztály megteremtése s ezért napirendre tűzték az ingatlan jog reformját. A kérdés először Írlandban nyomult előtérbe, mert az ottani fejletlen ipar a tömegeknek nem nyújtván megélhetést, a földéhség sokkal nagyobb volt, mint Angliában. De mielőtt Angliában az ipari fejlődés a telítettségi fokot elérte és a visszatérő krízisek és egész korszakokra kiterjedő depressziók folytán nagy munkanélküliség állott be, az agrárkérdés szintén napirendre került és a földbirtokjog reformja el nem volt kerülhető. A liberális párt kénytelen volt politikai szövetségeseinek a kisbérlőknek tett ígéreteit beváltani, mert ezek az 1867 és 1884 évi parlamenti *Reform Act*-ok folytán egyre nagyobb befolyáshoz jutottak. Az utolsó hatvan évben Angliának földbirtok joga szinte forra-

* Maine: *Ancient Law*. 233. p.

** Dicey: *Leçons*. 54. p.

*** Werbőczy: *Hármaskönyv*. I. r. 40—41. p.

dalmi változáson* ment keresztül, a bérlő joga egyre jobban háttérbe szorítja a földesúr jogát s a helyi hatóságok kisajátítási joga nagy jelentőségre jutott. Ha lord Eldon ma a földre kerülne, nem ismerne rá egy ingatlan jogintézményre sem, mondja Dicey,** aki pedig szintén megállapítja az angol jog viszonylagos mozdulatlanságát. Angliában Henry George tanainak már nagy táborra van, hívei közül sokan döntő szerepet játszanak a városi tanácsokban, melyek a nekik biztosított jogkört a városi ingatlanok rendszeres kisajátításra használják fel. Az ingatlanokra rótt örökségi adó is egyre emelkedik. Azok, akik az angol jogért rajonganak, mert látatlanban azt hiszik róla, hogy konzervatív, megrémülnének, ha Magyarországon ugyanazon szabályokat akarnák a földbirtokjog terén életbe léptetni, minők melyek Angliában már el vannak fogadva. Az angol földbirtokos osztály minden erejével védekezik az új irányzat ellen, mert a mai jogrendszer komplikáltsága neki nagy előnyököt nyújt. Angliában a régi jog alapján az ingatlanszerzés bonyolult és költséges művelet, telekkönyv hiányában t. i. kutatni kell, hogy az eladó tényleg tulajdonos-e, nincs-e a földre valaki másnak joga, nem terheli-e adósság stb., úgy hogy csak vagyonosabb emberek vásárolhattak földet, ami rendkívül előmozdította a földbirtok koncentrációját.*** Ezért jelenthette 1829-ben a régi választójog uralma alatt kiküldött bizottság, hogy az angol ingatlanjog céljának kitűnően megfelel.† A fiági elsőszülöttségi örökléshez nem az angol nemzet, hanem csak a birtokarisztokrácia ragaszkodik, mely attól fél, hogy ha az első szülöttségi elv a *common law* körében megszűnik, úgy nemsokára a hitbizományok is meg fognak dőlni. Hogy a fiági és elsőszülöttségi elv mennyire nem felel meg a közérzetnek és annak magasztalása mily képmutatás, igazolja az az általános tapasztalat, hogy a vagyonos családok végrendekezéseiben a gyermekek egyenlő örökösödése a szabály s nem tesznek különbséget fiú és lány, elsőszülött és későbbi gyermekek között.†† Nem áll fenn az elsőszülöttségi elv az Egyesült Államokban, valamint azon gyarmatokban sem, melyek angol joggal élnek.

* Az újabb törvények közül felemlítjük *Vendors and Purchasers Act* 1874, *Land Transfer Act* 1875—97, *Agricultural Holdings Act* 1883, *Allotments Act* 1887—1907, *Copyhold Act* 1897, *Small Holdings Acts* 1892—1907 és még nagyszámú törvény, ami arra mutat, hogy az angol parlament nagyon élénk kodifikatorius tevékenységet fejt ki.

** Dicey: *Leçons*. 497 p.

*** Karl Max: *Das Kapital* V. kiadás I. kt. 682—699. pp.

† Pollock-Schuster id. m. 222. p.

†† Pollock-Schuster id. m. 234 p.

Ugyanily tévedés áldozatai az angol-magyar párhuzam hívei a telekkönyv tekintetében is. Mi szükségünk volt arra, hogy átvegyük az osztrák telekkönyvi rendszert, mikor Anglia is el tud telekkönyv nélkül lenni! Ezzel szemben elég arra utalni, hogy Angliában már hat évtized óta van napirenden a telekkönyvi intézménynek valamelyes formában való behozatala. Ellene vannak a nagybirtokosok, kiknek érdeke, mint fentebb kifejtettük, az, hogy az ingatlan tulajdonszerzése mennél jobban meg legyen nehezítve, de igen szívósan ellenzik az angol ügyvédek (*sollicitor*) is, kiknek egyik legfőbb jövedelme, hogy az ingatlanok átruházásánál mint *conveyancer*-ek működnek közre s a nyilvántartások által nyújtott jogbiztonság és egyszerűsítés által jövedelmük megcsorbulna. Az angol mezőgazdaság hanyatlásának egyik oka az is volt, hogy nem tudott kifejlődni a jelzáloghitel, mely a kontinentális államokban oly virágzásra jutott és a bérlők uzsorások kezére jutottak. Pénzügyi körökben is állandó a panasz birtokviszonyok rendezetlensége miatt.* Már több ízben tettek kísérletet a telekkönyvi intézmény létesítésére, azonban az 1862 és 1874. évi törvények nem vezettek eredményre, mert nem rendelték el az ingatlanok és ügyletek kötelező bejegyzését s a jogban teljesen járatlan közönséget a *sollicitor*-ok az intézmény igénybevételéről lebeszélétek. Végre hosszabb küzdelem után egy 1897 évi törvény (*Land Transfer Act*) kimondta a kötelező telekkönyvezést a londoni grófságra. Ez a telekkönyv az ausztráliai Torrens-féle nyilvántartások mintájára lett felállítva, de azért lényegében azonos a mi telekkönyvi rendszerünkkel s az angol jogban forradalmi változást jelent. 1908. október 30-án egy királyi bizottság küldetett ki, hogy tanulmányozza az 1897 évi törvény hatásait és annak módosítására, illetőleg továbbfejlesztésére tegyen javaslatokat. A bizottság jelentését 1911 február 11-én bocsátotta nyilvánosság elé.** Ebből kitűnik, hogy 1899—1909 között összesen 319.299 bejegyzés történt és pedig 125.096 első bejegyzés (*first registration*) és 194.203 újabb ügylet (*dealings*). A bizottság panaszkodik, hogy a *conveyancer*-ek még mindig ellenségesen viselkednek az intézmény iránt. A haladás azonban szembeötlő, ha tekintetbe vesszük, hogy az 1862 és 1875 évi *Act*-ok alapján Angliában és Walesben csak 8592 bejegyzés történt. A bizottság kimutatja az intézmény ellen emelt panaszok alaptalanságát és javasolja, hogy a kötelező telekkönyvi lajstromok vezetése az egész országra kiterjesztessék.

* Jaffé: *Das englische Bankeswen*. 214—18. pp.

** Közzétéve a *Law times* febr. 18-iki számában 378—381. és 393—403. pp. alatt.

Így fest Angliának „konzervatív” ingatlan joga. Hogy a külsőségek mennyire megtévesztik a legalaposabb jogászokat is, elég arra utalni, hogy Franciaországnak ingatlanjoga sokkalta konzervatívabb, száz év óta mozdulatlan és oly forradalmi átalakulásokról, mint Angliában szó sincs, sőt német mintára még reakcionárius irányban is történtek kísérletek a földbirtokjog megváltoztatására. Konzervatív jogászok és államférfiak gyakran szoktak oly külföldi intézményeket ajánlani, melyektől magok az illető nemzetek szeretnének legjobban szabadulni. Az angolok az ő ingatlan jogukkal úgy vannak, mint mi 1848 előtt, amikor legkiválóbb férfiaink a haladás legfőbb akadályául az elavult földbirtokjogot tekintették.

VII.

A német jogtörténeti iskola a jogtudományok terén kísérője volt a francia forradalom után Európaszerte beállott politikai és gazdasági reakciónak és elveinek hatása alatt még mindig erősen tartja magát nálunk az a felfogás, mely a jog legtökéletesebb formáját és a jogfejlődés legideálisabb módját a szokásjogban látja. Ez a nemzeti géniusz jogalkotó tevékenységének igazi terepnuma, míg a jogintézmények rendszeres szabályozásánál elkerülhetetlen az idegen jogszabályok átvétele. A szokásjog ama szabályok foglalata, melyeket valamely közösség tagjai közmeggyőződésen alapuló cselekvények folytonos gyakorlása által alkotnak. Elméletileg ez volna a jogalkotás legtökéletesebb módja, mert a nép csakis oly jogot alkot, mely „lelkéből lelkedik” t. i. szükségleteinek és érzelmeinek megfelel. Ez azonban csak kisebb társadalmakban lehetséges, mert a mint már kifejtettük, a társadalom növekedésével kifejlődik az osztályuralom s egy osztály tartja kezében a jogalkotást és bíraskodást. Csak szemfényvesztéssel vagy súlyos tévedéssel lehet a szokásjogot a néplélek kifolyásának feltüntetni oly társadalmakban, ahol a nép a törvényhozásból és bíraskodásból teljesen ki van zárva, ahol sohasem jut abba a helyzetbe, hogy cselekvényeivel jogot alkosson, mert azt mindig rajta és ellene alkalmazzák. Ha a nép körében évszázadok folyamán ki is fejlődött valamely szokás, alárendelt jelentőségű volt s érvénye megszűnt, mihelyt a kiváltságosok érdekeivel ellentétbe jutott és azok azt elismerni nem akarták. Sőt ellenkezőleg, mint Maine azt kimutatta, mindig az elnyomott osztályok követelték, hogy jogaik minél szabatosabban és lehetőleg írásba foglaltassanak, mert ebben védelmet láttak az oligarchák és kiváltságosok hamisításai ellen.*

Az uralkodó osztály jogait védő szabályok minden társadalomban rendkívül merevek, komplikáltak, azonkívül a jogban nagy jártasságot

* Maine: *Ancient Law*. 18. p.

tételeznek fel. Ezek a tulajdonságok, melyeknek célja, hogy az alsóbb osztályok a jogszabályokban ne igazodhassanak el és jogaikhoz minél nehezebben juthassanak, később a kiváltságosoknak is kezdtek kellemtelenek lenni. Könnyítésre volt tehát szükség s e téren a bírói szokásjognak jutott fontos szerep. Igen tanulságos példát mutat erre nézve a római és angol jog fejlődése.* A régi jog (a *jus civile* és a *common law*) szigorú szabványait ostromolták a társadalmi és gazdasági befolyáshoz jutott rétegek és enyhítést követeltek. Ugyanerre volt szüksége a kiváltságosoknak is, de viszont érdekek kívánta a régi jog változhatlanságát és jóságát hirdető fikció fentartását. E sokféle érdek kielégítésére fejlődött ki Rómában a pretori jogszolgáltatás, Angliában pedig a *Court of Chancery* bírászkodása, mely a *jus civile* és a *common law* rendíthetlen szentségének hangoztatása mellett a régi jog merevségét méltányossági alapon igyekezett orvosolni. Könnyebb lett volna mindkét esetben kifejezetten új, jobb jogszabályokat alkotni, de a követett eljárás mégis célszerűbb volt, mert nem kellett bevallani, hogy a régi jog rossz és idejét múlta.

Magyarország és Anglia között a szokásjogra vonatkozólag párhuzam egyáltalán nem vonható. Áll ez mindenekelőtt a közjogra. Angliában az alkotmány tényleg szokás és gyakorlat útján fejlődött ki — rendszeres törvény alig van — s csak az utóbbi idők alkotmányreformjai lettek, mert ezek az alsó osztályok nyomása folytán jöttek létre, törvénybe foglalva. Ellenben a magyar közjogban nincs szeri száma az alkotmányjogi törvényeknek s különösen az utolsó négyszáz évben a Habsburgok uralma alatt számuk légió. A koronázás szer tartásain kívül alig van fontos alkotmányjogi kérdés, mely nálunk szokásjogilag lenne szabályozva. Sőt a magyar alkotmány fejlődése az angollal szemben megfordított képet mutat. Nem az alkotmány fejlesztése történt szokásjogi úton, hanem annak be nem tartása. Épen az a tény, hogy a garanciális törvényeket majdnem minden országgyűlés alkalmával megismételték, mutatja, hogy azokat a király be nem tartotta.

Ép ily alaptalan a párhuzam a magánjog terén is. Magyarországon nem találjuk meg a szigorú jog és méltányossági joggyakorlat közötti azt a különbséget, mint Angliában. Nálunk a polgárság és az alsó

*Az angol szokásjogra vonatkozólag: Pollock: *Essays* IX. 237—260 pp. John Austin-Campbell: *Lectures on Jurisprudence*. III kiadás, II. kt. 520—556. Pp. Sheldon Amos: *The science of law*. 47—77. p. u. a. *A systematic view of the science of jurisprudence*. 475—488. pp. Dr. Kiss Géza: *A jogalkalmazás módszeréről*. 135—148. pp. és Wittmann Ernő: *Tanulmányok az angol magánjog köréből* 5—30. pp.

néposztályok a legújabb időkig nem tudtak felfelé nyomást gyakorolni s így nem volt szükséges az ő kedvökért méltányossági jogot fejleszteni. Sőt a jogszokás, úgy mint Werbőczy Hármaskönyve alapján kialakult nem méltányossági enyhítő, hanem szigorító volt. A Habsburg-házi királyok állandó harcban állottak a nemességgel s a jobbágyságot akarták velők szemben megvédeni. Ezért gyakran erőszakoltak keresztül törvényeket, melyek a jobbágyság helyzetén javítottak. A Hármaskönyv szerint a törvény ellenében kifejlődött szokás annak hatályát lerontja s így ellenkező gyakorlatot követve a vármegyék a jobbágységvédő törvényeket egyszerűen hatályon kívül helyezték. Ezért ismétlődnek meg oly gyakran törvénytárunkban a jobbágységvédő törvények és nem a rendiség túlradó humanizmusa következtében.*

Amit nálunk szokásjog alatt értenek, túlnyomó részében írásba van foglalva és törvénykönyv jellegével bír; pl. Werbőczy Hármaskönyve, a kir. Curia 1769 évi döntvénygyűjteménye az ú. n. *Planum Tabulare*, az *Országbírói Értekezlet Szabályai* stb. Angliában is a bírói szokásjog (*Judge made law*) eredményei gyűjteménybe foglalva adatnak ki s így a szokásjog írott joggá alakult át. A jogfejlődés szempontjából nem tesz különbséget, vajon ezen gyűjteményeken rajta van-e a királyi pecsét, tény az, hogy a bíróságok és az utókor azokat úgy alkalmazták, mint a szentesített törvényeket. Ezzel szemben azt szokták mondani, hogy ezek a jogkönyvek az élő jogot, a nemzet körében kifejlődött jogszokásokat foglalták írásba, s ezért különbek a törvényeknél. Nem akarok most azzal foglalkozni, hogy mennyi jogszabályt vettek át a jogkönyvek szerzői a külföldi jogokból, jogi művekből, hány azóta feledésbe ment írott jogszabályt másoltak le újonnan. Maine kimutatta, hogy a régi szokásjog alkotói római és kánonjogi tankönyvekből merítették bölcsességüket.** Werbőczy ellen hasonló vád merült föl, a *Quadripartitum* szerzői pedig azt hányták szemére, hogy saját nézeteit csempészte be a Hármaskönyvbe.*** De ha még el is fogadjuk, hogy a szokásjog akár a kiváltságosok, akár a nép körében kifejlett jogelveket rögzíti meg, nem ugyanazt a szerepet töltik be a törvények is? Hiszen a törvények alkotása nem történik

* Az angol és magyar bírói szokásjog között az előbbinek előnyére az a különbség is van, hogy angol bírák hosszú ügyvédi gyakorlat után jutnak állásukba s ismerik a gyakorlati életet, azonkívül már több évszázad óta a polgárság köréből is kerülnek ki s így az ipar és kereskedelem iránt érzékük van. A magyar bíróságok éppen ellentétes alapon vannak szervezve. A bírói kar bürokratikus kaszt, melynek tagjai, kevés kivételtől eltekintve, csak a történelmi osztállyal állanak érzelmi közösségben.

** Maine: *Ancient Law*. 33. p.

*** Frank id. a. I. kt. 68. p.

a levegőben, azokat mindig valamely szükséglet vagy nyomás hozza létre, s mindig valamely gyakorlati célt kívánnak elérni. Nem tökéletesen ad-e kifejezést a magyar osztyáparlament a földesúri osztály szellemének és szükségleteinek, nem képviseli-e tökéletesen az angol és német konzervatív párt a nagybirtok, a centrum és a magyar néppárt a klérus, az angol és német szabadelvű pártok az ipari polgárság, az angol *Labour Party* és a különböző szociáldemokrata pártok a munkásság érdekeit, szükségleteit, lelkületét? Sőt az osztyá-érdek a törvényekben még kifejezettebben nyilvánul, mert a bíróságok a jogi írók és előző jogesetek befolyása alatt állanak, míg a parlamentnél ez teljesen hiányzik. Azt is szokták mondani, hogy a törvényeket a minisztériumi burokokban csinálják, melyeknek hivatalnokai az étellel semmi kapcsolatban nem állanak, míg a bírói szokásjog az élet bővizű forrásából merít. Mi nem tudunk a hivatalnok-törvénykészítők és a hivatalnokbírák tevékenysége között oly nagy különbséget tenni. Aki az előbbi állítást komolyan veszi, annak ajánljuk figyelmébe az utolsó tíz évben a különböző minisztériumok törvényelőkészítő osztályainak működését, melyekből még véletlenül sem került elő oly tervezet, vagy javaslat, mely az agrárius osztályuralom érdekeivel ellenkezett volna. Azokban a minisztériumi burokokban igen jó barométerek vannak, melyek csodálatos pontossággal veszik észre az osztyáközi erőviszonyokban beállott légnyomásváltozásokat.

A német polgári törvénykönyvre szokták nálunk sokan, így Grosschmied is mondani, hogy ez mesterséges fejlemény s nem a német nép lelkéből fakadt. Bizonyos, hogy a rendszer teljessége, a geometriai arányosság szempontjából felvettek bele oly határozmányokat is, melyeknek semmi gyakorlati jelentőségük nincs, de a kódex főbb alapelveiben teljesen megfelel a német uralkodó társadalom érdekeinek és szükségleteinek és akinek erre nézve kétségei vannak, az olvassa el Anton Mengernek nagyhírű könyvét,* mely a bizonyítékok egész tárházát tartalmazza.

A szokásjog ma már egyedül a bírói gyakorlat útján nyer kifejezést. Eltekintve attól, hogy a hivatalnok-bíró rendszerint távol áll a gyakorlati ételtől és az ítélkezésbe öntudatlanul beviszi nevelésének, osztyájának előítéleteit és megszokásait, a kérdés azon fordul meg, hogy a bíró a tudomány és irodalom színvonalán áll-e vagy nem. Ha nem, úgy ez a legvészesebb következményekre, tudatlan és kapkodó ítélkezésre vezethet, mert a józan ész tudás nélkül nagyon ritkán találja el a helyes utat. Deák Ferencet tekintik úgy,

**Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen.*

mint a józan magyar ész, a *common sense* megtestesülését és aki elolvassa az 1843-iki javaslatok létrejöttének történetét, az tudja, hogy Deák felolvastatta magának minden kérdésnél a külföldi törvényhozásokat, Mittermayer frankfurti tanár véleményét, a magyar joggyakorlatot, meghallgatta pro és kontra az érveket és azután tollba-mondta az illető törvényszakaszt.* És pedig ez a fényes alkotás százszor inkább tekinthető a nemzeti géniusz megnyilvánulásának, mint a *Planum Tabulare* homályos eredetű döntvényei vagy a rendi országgyűlések törvényei. Ha pedig a bíró a tudomány színvonalán áll, úgy ismerni fogja az idegen törvényhozásokat, a külföldi joggyakorlatot, tudományos műveket és akkor képtelen lesz magát azok hatása alól kivonni, mert a kultúra bacillusa ellen nincs szérum. Gyakori tapasztalat, hogy megfelelő törvénybeli szabályozás hiányában nem a nép jogalkotó tevékenysége érvényesül, hanem többnyire valamely kiváló jogkönyv-tankönyv írónak vagy valamely ügyes kompilátornak tekintélye dominál.** A szokásjogban a nép jogalkotó pszichéje annyira érvényesül, mint az újabb magyar népdalban a nép zenei géniusza. Aminthogy a népdalok jó részét Budapesten gyártják dalköltők szövegetül, többnyire budapesti orfeumokban és zenés kávéházakban játsszák először és innen kerül a vidékre, de 30—40 év múlva már a magyar nemzeti zene elpusztíthatatlan kincses házához tartoznak, épily kapcsolatban vannak a bíróságok által megfogalmazott indokolások a nép magyar jogalkotó lelkületével.

A nép lelkületéből nem eredhet a bírói szokásjog, melyet csak a beavatottak és szakértők csekély rétege ismer. Ha a törvényhozás változtat meg valamely jogelvet, erről a közvélemény tudomást szerez, ha a bíróságoknál történik ilyesmi, csak a jogi szaklapok olvasói. A szokásjog nem nyújt oly biztonságot a jogkereső közönségnek, mint a törvények biztos szövege, hiszen a Hármaskönyv történetéből tudjuk, hogy II. Ulászló azért rendelte el a jogszabályok összegyűjtését, mert egységes törvény hiányában az országban nagy volt a jogbizonytalanság.

A kapitalizmus virágzásának és a szociális ellentétek kiélesedésének korában a tulajdonképeni magánjog szerepe egyre szűkebb körre szorul. A fejlődés minden országban az, hogy a munkabérvizony s annak összes járuléka átterelődnek a magánjogból a közigazgatási jogba. Minthogy pedig ezek a törvények mindig a munkásság nyomása alatt jönnek létre, ezek jogaiknak és kötelességeiknek pontos meghatározását követelik s nem hajlandók azt a néplélekre, azaz az

* Fayer: *Büntetőjog*. I. kt. 53—54. pp.

** Sheldon Amos: *The science of law*. 69. p.

irántok ellenséges bíróságok és közigazgatási hatóságok szokásjogi gyakorlatára bízni. A kötelmi jogviszonyokat ma már túlnyomóan a kereskedelmi, váltó- stb. törvények szabályozzák. Maradna tehát a magánjog részére az ingatlan vagyoni és örökjog. De éppen az osztályellentetek kiélesedése folytán ezen a téren is igen élénk minden államban a törvényalkotás. Egyrészt a parasztság és a mezőgazdasági munkásság erőszakolnak ki magoknak engedményeket, másrészt a földbirtokos osztály nem látja érdekeit megvédve az eddigi jogszabályokkal s azonkívül mesterséges akadályt akar emelni a kisparasztság körében a szociáldemokrácia ellen. E téren különösen a német államok járnak elől s a magyar agráriusok átveszik tőlük a megváltó ígéket. Az a felfogás, mely a jogot a néplélekből származtatja s a szokásjogot az írott jog fölébe helyezi, új erőre kap az osztályellentetek kiélesedésével. Angliában Blackstone korában a bírászkodás terén a gentry uralkodott s ezért Ő — a konzervatív jogász — a szokásjog egyedül üdvözítő voltát hirdette.* Az ipari és kereskedelmi polgárság az 1832. évi *Reform Act* folytán, Bentham halála évében döntő befolyáshoz jutott. Bentham a szokásjoggal szemben a rendszeres kodifikációnak volt híve és tanai, melyeket ő nagy buzgalommal és hosszú időn át sikertelenül hirdetett,** minthogy megfeleltek a felszínre került rétegek érdekeinek, nagy jelentőségre jutottak s nagyszabású törvényhozási tevékenység vette kezdetét. Mihelyt azonban a proletariátus is befolyáshoz jutott, a burzsoázia jogászai is visszatértek a Blackstone álláspontjához s a bírói szokásjog lett ismét az ideál, mint oly működési terület, mely még teljesen megmaradt az uralkodó osztály birtokában. A legtöbb államban a parlament sokkal demokratikusabb érzületű, mint a bíróságok s a bírói függetlenség nem a kormánytól, hanem a nép érdekeitől való függetlenséget jelenti. Angliában az utóbbi években többször kellett törvényt hozni, mikor a bíróságok egy-egy munkásellenes ítélete felháborította a közvéleményt,*** épúgy mint régebben a *haute finance*, a City bankárok érdekében mindenféle nehézségeket gördített a részvénytársulati bankok működése elé. Északamerikában a legfelsőbb bíróság az alkotmány megsértésének ürügye alatt megszokta semmisíteni azokat a törvényeket, melyeket a szövetséges államok a munkásvédelem terén vagy a trösztök ellen hoztak. Magyarországon is a legfelsőbb bíróságok gyakorlata nagyon

* Blackstone: *Commentaries* I. kt. 67—73 pp.

** *Jeremy Bentham's Works*. I. kt. 227—239., 257—259., 277-263., 292-295. pp.

*** *Tafe-Vale* ítélet, s legújában az *Osborne-Judgement* miatt.

kedvez a földbirtokos osztálynak, s politikai bűncselekmények tekintetében gyakorlatuk reakciósabb, mint a kormányhatóságoké.

Az osztályközi erőviszonyok megváltozása folytán Angliában a jogalkotás súlypontja egyre inkább a parlamentre terelődik át. A magánjog, házassági jog, peres eljárás, kereskedelmi és váltójog terén egyre szaporodik a rendszeres törvények száma:* a munkabérvizsnyora és a munkásvédelemre vonatkozó kódex (*Factory and Workshop Act*) már hatalmasabb a német polgári törvénykönyvénél. Az alkotmányjog, közigazgatási szervezet, adórendszer, iskolaügy terén szinte forradalmi átalakítást végzett és végez a törvényhozás.

Mindazonáltal a változás nem minden téren halad egyformán gyorsan előre. Az a körülmény, hogy Angliában a szokásjogi rendszer ily soká fenmaradt, nem azt jelenti, mintha a mostani állapotok oly kitűnőek volnának, hanem valamely meggyökeresedett intézménnyel és rendszerrel való szakításnak technikai nehézségeit.** A létező megváltoztatása mindig nehézségekbe ütközik, kialakult érdekeket sért, amelyek utolsó pillanatig ellenállanak. Hozzájárul a tehetetlenség törvényének a társadalomgazdaságra is kiható ereje, melyet előnyösen használ ki az osztályérdek. A régi intézmények meg vannak, ellenben az új intézmények részleteire nézve nem mindig van egyetértés az azok megvalósítását követelő új rétegek között és még ezek meg egyezésre jutni nem tudnak, marad minden a régiben. Új nagy kódexek megalkotása különben is hosszú évek munkáját igényli.

Ebben a tekintetben magyarországi példákkal is szolgálhatunk, melyek a kérdést világossá teszik. Hogy a régi perrendtartás nagyon rossz és hogy úgy a jobbiztonságot, mint a hiteléletet károsan befolyásolta, eziránt megegyeztek a nézetek. A polgári peres eljárást nem tisztelte senki, kegyeleti vagy hazafiúi szempontok fentartását nem kívánták. Mégis a törvényalkotás technikai nehézségei folytán négy évtizedig elhúzódott az új perrendtartás megalkotása. És körülbelül egy évtized óta részben a parlamenti munka szünetelése, részben pedig az okozta a munka eltolódását, hogy a kereskedelmi bírászkodás szabályozása körül felmerült agrár-merkantil érdekelletét folytán a kormányok vonakodtak a kérdést dűlőre vinni. A polgári törvény-

* A rendszeres törvények közül megemlíjtük a házassági jog terén: *Divorce Act* (1857), *Married Women's Property Acts* (1870—93), a magánjog és kereskedelmi jog határán *Sale of Goods Act* (1893), a kereskedelmi jogban a *Companies Acts* (1862—1900), a váltójogban *Bills of Exchange Act* (1882), a törvénykezési eljárásban *Common Law Procedure Acts* (1852—60) és a *Judicature Acts* (1873—1899).

** Dicey: *Leçons*. 512. p.

könyv hiányát nálunk mindenki erősen érzi és a jelenlegi állapot megszűnését néhány különcködő vagy konzervatív érzésű embert kivéve, a jogkereső közönség és a gyakorlati jogászok a legnagyobb örömmel üdvöznének és a kódex még sem tud megszületni, mert ily Óriási törvénykönyv megalkotása ezer nehézséggel jár, azonkívül bizonyos lényeges intézményekre nézve ellentétes érdekek harcolnak egymással, ezért minden marad a régiben. Sőt épen azok az osztályok, amelyeknek érdekében volna a régi intézmények lerombolása, maguk is belenyugodnak abba, hogy azok továbbra is fenmaradjanak, mert egy adott időpontban, mikor a politikai erőviszonyok reájuk nézve nem kedvezők, azok megváltoztatása nemcsak nem nyújtana előnyt részükre, hanem elválná néhány évtizedre a végleges reform útját, így a legradikálisabb választójog hívei is inkább beleegyeznek abba, hogy a jelenlegi állapot megmaradjon, minthogy egy cenzusleszállító mérsékelt reform kétes értékű eredményei fejében a végleges választójogi reform néhány évtizedre elodáztassék.

A „nemzeti” jog és a demokratikus fejlődés történelmünk egész folyamán keresztül éles ellentétben állnak. Ez az ellentét csak akkor fog megszűnni, ha a jogrendnek többé nem az lesz egyedüli célja hogy az uralmon levő osztály kiváltságait védje meg, hanem előnyei egyaránt kiterjednek a társadalom minden rétegére.

